

Svetlana PROCOP

„ȚIGANII” DE CONSTANTIN HANAȚKI – PRIMA SCHIȚĂ ȘTIINȚIFICĂ DESPRE ȚIGANII DIN BASARABIA

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.3956759

Rezumat

„Țigani” de Constantin Hanațki – prima schiță științifică despre țiganii din Basarabia

Se știe că, pentru a recrea istoria țiganilor care au migrat din India în mai multe regiuni ale Europei cu mai mult de cinci secole în urmă, cercetătorii se preocupă de dovezile păstrate sub formă de surse tipărite și care furnizează informații antropologice despre poporul misterios, care din cele mai vechi timpuri se numea „tribul faraonic”. Obiectul studiului este lucrarea lui Constantin Hanațki (1826–1889) „Țigani” (1865–1866), care, de regulă, este inclusă în lista de lucrări cu tematică țigănească și care este menționată în mod tradițional în bibliografia romologilor din întreaga lume. Cartea a fost tipărită la Chișinău, fiind o copie din „Bessarabskie Oblastnie Vedomosti”, numerele 33–52 din 1865 și numerele 1–3 din 1866. Scopul studiului este caracterizarea lucrării lui C. Hanațki „Țigani” ca sursă importantă pentru studierea țiganilor din Basarabia secolului al XIX-lea. Pentru a atinge acest obiectiv, autorul încearcă să rezolve o serie de sarcini, între care: determinarea gradului de cunoaștere al țiganilor basarabeni de către C. Hanațki în timpul perioadei de ședere în Basarabia; caracterizarea studiului lui C. Hanațki despre problematica etnogenezei și a migrației țiganilor din India; determinarea nivelului conținutului informațional al activității lui C. Hanațki în scopul redării imaginii generale a șederii și ocupațiilor tradiționale ale țiganilor din Basarabia în perioada analizată. Relevanța cercetărilor efectuate este evidențiată de lipsa cercetărilor lucrării lui C. Hanațki, în ciuda includerii cărții sale „Țigani” în bibliografia lucrărilor cu tematică țigănească.

Cuvinte-cheie: țigani, Basarabia, C. Hanațki, reconstruirea istoriei, surse tipărite.

Резюме

«Цыгане» Константина Ханацкого – первый научный очерк о цыганах Бессарабии

Известно, что для воссоздания истории цыган, переселившихся более пяти веков назад из Индии в различные регионы Европы, исследователей интересуют свидетельства, сохранившиеся в виде печатных источников и несущие антропологическую информацию о загадочном народе, которого с тех давних времен называли «фараоновым племенем». Объектом исследования является работа Константина Ханацкого (1826–1889) «Цыгане» (1865–1866), которая, как правило, включается в перечень трудов на цыганскую тематику и которая традиционно упоминается в библиографии ромологов всего мира. Книга перепечатана в Кишиневе из Бессарабских областных ведомостей, где она была опубликована в № 33–52 за 1865 г. и № 1–3 за

1866 г. Цель исследования – дать характеристику работы К. Ханацкого «Цыгане» как важного источника по изучению цыган Бессарабии XIX в. Для достижения поставленной цели автор попытался решить ряд задач: определить степень изученности бессарабских цыган К. Ханацким за период его пребывания в нашем крае; дать характеристику изученности указанным исследователем вопроса этногенеза и миграции цыган из Индии; установить степень информативности его работы с целью воссоздания общей картины пребывания и традиционных занятий цыган в Бессарабии в рассматриваемый период. Об актуальности принятого исследования свидетельствует отсутствие публикаций об изысканиях К. Ханацкого, несмотря на включение его труда «Цыгане» в библиографию работ на цыганскую тематику.

Ключевые слова: цыгане, Бессарабия, К. Ханацкий, воссоздание истории, печатные источники.

Summary

“Gypsies” by Konstantin Hanatsky – the first scientific essay about the gypsies of Bessarabia

It is known that in order to recreate the history of gypsies who migrated from India to several regions of Europe more than five centuries ago, researchers are concerned with evidence kept in printed form and providing anthropological information about the mysterious people, who from ancient times was called the “pharaonic tribe”. The object of the present study is the work by Constantin Hanatsky (1826–1889) “Gypsies” (1865–1866), which, as a rule, is included in the list of works on gypsy themes and which is traditionally mentioned in the bibliography of romologists around the world. The book was printed in Chisinau, being a copy of “Bessarabskie Oblastnie Vedomosti”, issues 33–52 of 1865 and issues 1–3 of 1866. The purpose of the study is to characterize the work of C. Hanatsky “Gypsies” as an important source for the study of Gypsies in the XIX century Bessarabia. To achieve this goal, the author tries to solve a number of tasks, including: determining the degree of knowledge of Bessarabian gypsies by C. Hanatsky during his stay in Bessarabia; characterization of C. Hanatsky’s study on the issue of ethno-genesis and migration of Gypsies from India; determining the level of informational content of C. Hanatsky’s activity in order to give a general picture of the stay and traditional occupations of Gypsies in Bessarabia during the analyzed period. The relevance of the research is highlighted by the lack of research on the work of C. Hanatsky, despite the inclusion of his book “Gypsies” in the bibliography of works on gypsy themes.

Key words: gypsies, Bessarabia, C. Hanatsky, reconstruction of history, printed sources.

Pentru a consolida argumentul enunțat în titlul articolului potrivit căruia lucrarea „Țigani” (1965–1966) de Constantin Hanațki este prima publicație științifică despre țiganii din Basarabia, amintim că, în momentul scrierii eseului, un alt eseu despre țigani a lui Mihail Kogălniceanu era cunoscut în regiune – „Schiță asupra istoriei, obiceiurilor și limbii țiganilor”, publicat pentru prima dată în franceză¹, apoi în rusă, apărut în ziarul „Severnaia pcela” în 1838², doi ani mai târziu în germană³ și aproape 60 de ani mai târziu în română⁴. Unul dintre subiectele principale pe care M. Kogălniceanu le abordează în eseu său este etnogeneza țiganilor. În această chestiune, el se bazează pe concluziile lui Grellman, precum „țigani provin din Indostan”. La un moment dat, Heinrich Moritz Gottlieb Grellman a fost primul romolog care și-a susținut teza despre istoria și originea țiganilor, publicând-o la Londra în 1787 și 1807⁵.

În procesul de prezentare a materialului, vom încerca să arătăm că C. Hanațki a cunoscut destul de bine lucrările atât ale lui Mihail Kogălniceanu cât și ale lui Heinrich Moritz Gottlieb Grellman.

Relevanța studiului efectuat consistă în aceea că s-au scris multe despre Constantin Hanațki și despre perioada șederii sale în provincia Taurida, unde s-a mutat în 1866, fiind numit secretar al Comitetului statistic din Taurida. El a rămas la acest post timp de șase ani (1866–1871) și a făcut incredibil de mult pentru Regiunea Taurida, după cum demonstrează o serie de studii asupra activităților sale de V. V. Bobkov⁶. În timp ce despre perioada de ședere a lui C. Hanațki în Basarabia, în calitate de membru executiv al Comitetului statistic basarabean și redactor al părții neoficiale a ziarului „Bessarabskie oblastnie vedomosti” („Ziarul regional din Basarabia”), precum și despre eseu „Țigani”, există informații extrem de puține.

Pentru a înțelege care a fost situația în regiune la mijlocul sec. al XIX-lea înainte de venirea lui C. Hanațki în Basarabia, ne îndreptăm spre cercetarea lui V. Bobkov⁶, care consideră că „A doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. XX în istoria studiilor regionale este strâns legată cu activitățile de cercetare active ale organizațiilor statistice administrative locale, așa numite comitetele statistice provinciale. Aceste instituții, după ce au unit o parte semnificativă a inteligenței provinciale în jurul său, au preluat rolul comunităților de cercetare avansate locale. Statistica la acea vreme a fost înțeleasă ca o disciplină care studiază o gamă foarte largă de probleme științifice, ca știința societății în ansamblu. O astfel de interpretare extinsă a făcut posibilă clasificarea cercetărilor asupra geografiei, istoriei, etnografiei și arheologiei ca lucrări statistice. Pentru mulți adepți, statistica a de-

venit, în primul rând, o metodă de cercetare, posibilă pentru orice disciplină umanitară” [6, p. 226].

Constantin Hanațki a ajuns la Chișinău în anul 1854. Anume atunci când la Chișinău s-a început editarea primului ziar periodic al provinciei Basarabia (17 iulie 1854). Despre data sosirii în Basarabia el povestește chiar în lucrarea sa „Țigani”: „Trăind în jur de 12 ani în Basarabia, am avut ocazia să arunc o privire mai atentă la țigani, să-i cunosc modul de viață, să-i văd în diferite stări – triști și veseli, sedentari și pe jumătate sălbatici, nomazi, cu o pasiune perseverentă pentru vagabondaj, libertate, care îi oferă un singur lucru – sărăcie, zdrențe și demoralizare completă. Cu toate acestea, în toată conștiința și sinceritate, pot depune mărturie că tribul țigănesc, în general, are un potențial bogat pentru o viață fericită și calmă, care deocamdată nu o are. Țigani sunt iscușiți, cu înțelepciune, sunt de o natură blândă, au caracter flexibil, sunt amabili, respectuoși. Dar toate aceste frumoase înclinații sunt vulgarizate de sclavie și dispreț etern prin care au trecut <...>” [11, p. 97].

În 1861, Hanațki devine membru cu drepturi depline al Comitetului statistic basarabean, iar în anul 1862, sub conducerea sa, a fost publicată prima „Pamiatnaia knijka Bessarabskoi oblasti” („Carte memorială a regiunii basarabene”), în care istoricul local a publicat eseuul său „Bessarabskie rîbnîe lovî”. Pentru compilarea publicației de referință, precum și pentru îmbunătățirea calității ziarului regional, istoricul local a primit mulțumiri de la guvernatorul regiunii [6, p. 226].

Cu toate acestea, puțin mai devreme, în 1860, C. Hanațki a condus activitatea editorială la gazeta „Bessarabskie oblastnie vedomosti”, semnând scurt „C. H.” (în rusă – „K. X”).

Numai în 1860 și 1861 C. Hanațki a publicat 21 de articole în „Bessarabskie oblastnie vedomosti”. Publicațiile au avut tematici diverse [6, p. 226].

Există foarte puține informații despre viața lui Constantin Hanațki înainte de sosirea sa în Basarabia. Se știe doar că viitorul statistician s-a născut în 1826 în familia unui preot. A absolvit seminarul din Tula. După ce a trecut examenul pentru titlul de profesor la domiciliu la Universitatea din Harkov în 1844, C. Hanațki a dedicat câțiva ani din viață activității pedagogice. Mai întâi, a lucrat la Harkov la gimnaziul local, apoi în familia unui moșier din Odessa și la internatul de nobili a liceului Richelieu [6, p. 226].

La sfârșitul anilor 1850 și începutul anilor 1860, ziarele „Bessarabskie oblastnie vedomosti” și „Odesskii vestnik” publicau periodic articole ale lui Constantin Vasilevici Hanațki, pe care le semna, de regulă, scurt („K. X.”), ce a provocat deja în perioada sovietică o mulțime de speculații și mituri despre proprietarul acestor inițiale.

S-a întâmplat așa că interesul pentru Constantin Hanațki l-au manifestat inițial „pușkiniștii” și anume Boris Trubețkoi. El a fost unul dintre primii din Basarabia care a atras atenția asupra materialelor semnate cu inițialele „C. H.” („K. X.”). Inițial, în lucrarea sa „Iz istorii periodicescoi peceati Besarabii 1854–1916” B. Trubețkoi nu l-a bănuțit pe Hanațki semnând „C. H.” („K. X.”), ci pe un alt autor basarabean: „autor al acestor minunate articole este H. Caraguș, unul din colaboratorii activi ai presei basarabene”. Vasile Malanețchi⁷ a povestit acest lucru cititorului revistei „BiblioPolis” în 2005 într-unul din studiile sale, menționând că alți cercetători din acea vreme au presupus că A. Zașciuk, autorul celebrei lucrări „Materiali dlea gheografii i statistiki Rossii. Basarabskaia oblasti” (1862), („Materiale pentru geografie și statistică a Rusiei. Regiunea Basarabiei”, 1862), semna cu aceste inițiale [2].

Atenția lui Boris Trubețkoi a fost atrasă de un articol-eseu „Kirdjali” de Constantin Hanațki, publicat în 1862 în „Bessarabskie oblastnîe vedomosti”, semnat cu inițialele „C. H.”⁸. „Autorul articolului, remarcă Malanețchi, a relatat informații ulterior bine cunoscute despre eteristul Kirdjali, despre evadarea, capturarea și execuția sa, precum și faptul că Kirdjali a fost descris de Pușkin în romanul său cu același nume în 1834” [2]. B. Trubețkoi a acordat o mare importanță acestui articol al lui C. Hanațki, considerând că a fost prima mențiune despre Pușkin în presa rusă a Basarabiei din sec. al XIX-lea [10]. Cu toate acestea, pe lângă acest articol, C. Hanațki a mai scris despre Pușkin și Basarabia („Pușkin v Kișineve” și „Po gorodam i veseam Besarabii”), ce au fost publicate în „Novorossiyskii telegraf”, mulți ani mai târziu.

Cea mai apropiată de adevăr, potrivit lui V. Malanețki, a fost în acei ani Alexandrina Matcovschi, care a publicat un articol în revista „Nistru” (1972, nr. 2), iar apoi în „Prezențe moldovenești în publicațiile ruse din anii 1880–1905” [3, p. 134-135], și care, referindu-se la V. Zotov⁹, îl numește pe C. Hoinațki autor al inițialelor misterioase.

Litigiilor și ipotezelor științifice privind apartenența inițialelor „C. H.”, le-a pus capăt Vasile Ciocanu, afirmând într-un articol publicat („Nistru”, 1977, nr. 3, p. 137) că inițialele îi aparțin lui Constantin Hanațki, redactorul ziarului regional basarabean, care astfel semna articolele și eseurile sale, când ocupa această funcție până pe 7 martie 1866, după care a fost transferat la Simferopol, ca secretar al Comitetului statistic de acolo [2].

Potrivit lui V. Malanețchi, originalul exemplarului rotoprint „Țiganii” din ziarul „Bessarabskie oblastnîe vedomosti” cu „Țiganii” lui C. Hanațki se

găsesc în biblioteca științifică a Universității de Stat I. I. Mechnikov din Odessa, în fondul „S. M. Voronțov” (nr. 3501) [2].

Se știe că, în anii petrecuți de C. Hanațki la Chișinău, el a fost ales membru cu drepturi depline al Comitetului statistic al Basarabiei, al cărui secretar era Alexandr Nikolaevici Egunov.

Ca statistician, tânărul funcționar C. Hanațki, a călătorit prin unele regiuni, colectând date statistice. Cea mai mare parte a materialelor culese în expedițiile lui C. V. Hanațki și-a găsit ulterior reflecția în numeroase publicații ale cercetătorului însuși, precum și în paginile cărții lui A. Zașciuk „Bessarabskaia oblasti” [6, p. 226].

Relatând despre rolul lui Alexandr Egunov (secretar al CSB) în formarea Comitetului de statistică basarabean, E. Rumeanțev menționează pe toți cei care, într-un fel sau altul, au fost membri ai acestui comitet. El accentuează în mod deosebit grupul de istorici din comitet, la care a aparținut și Constantin Vasilevici Hanațki, care în acea perioadă a deținut funcția de redactor al părții neoficiale la „Bessarabskie oblastnîe vedomosti”. Iată ce scrie E. Rumeanțev despre el și despre activitățile sale în CSB: „Constantin Vasilyevici adesea publica, și nu numai în ziarul, la care era angajat. Din păcate, nimeni nu a investigat încă activitățile acestui ascet, prin urmare bibliografia operelor sale tipărite este aproximativă. În comisie Hanațki era considerat cel mai bine pregătit expert în istoria Basarabiei. A relatat în mod repetat despre activitatea comitetului în «Vedomosti». «Pamiatnaia knijka Bessarabskoi oblasti” na 1862 god», publicată de el, a pus începutul publicației cărților voluminoase de conținut civil în Basarabia <...> Pentru a face acest lucru, Hanațki și Egunov au trebuit să consolideze în mod semnificativ baza poligrafică regională a Basarabiei” [8].

Cu toate acestea, înainte de a părăsi Chișinăul, C. Hanațki, aflat în serviciul public, a făcut cunoștință cu viața, istoria, cultura locală și a dedicat mult timp studierii tradițiilor și credințelor locale. A scris note de călătorie fascinante, studii referitoare la dezvoltarea industrială și agricolă a Basarabiei, note din viața locală, descrieri istorice și locale ale unor localități din regiune [6, p. 226].

Cercetătorul V. Bobkov, după ce a studiat lucrările lui C. Hanațki, aflate în arhivele din Sankt Petersburg și Simferopol, observă că eseurile lui au fost mereu distinse printr-o selecție calitativă de surse, noutate în expunerea problemelor¹⁰. Astfel, de exemplu, în publicația sa „Gorod Bel'tsy Bessarabskoy oblasti” („Orașul Bălți, Regiunea Basarabiei”), autorul a plasat informații foarte curioase despre șederea împăratului Alexandru I. În articolul „Gorod Soroki

i proiskhozheniye yego nazvaniya” („Orașul Soroca și originea denumirii”), autorul a sugerat că orașul și-a primit numele datorită faptului că localnicii (săraci) se refugiau în cetatea genezei situată pe teritoriul său în timpul invaziilor inamice [6, p. 226].

Judecând după corespondența găsită de cercetători¹¹, C. Hanațki a luat decizia de a părăsi Chișinăul, abandonând toate posturile sale, cu mult înainte de martie 1866. Iată ce scrie cercetătorul V. Bobrov despre acest subiect: „După cum atestă materialele de arhivă, activitatea istoricului local s-a dezvoltat în condiții foarte dificile, conflictuale. În scrisoarea sa către cunoscutul istoric și statistician al regiunii Novorossiysk, membru cu drepturi depline al Comitetului statistic din Ekaterinoslav Apollon Alexandrovici Skalkovsky (1863), C.V. Hanațki a scris despre dificultățile care apăruse în calea cercetărilor sale în provincie. El menționa: «cu toată dorința de a aduce beneficii regiunii în care locuiesc, trebuie să-mi încetez curând activitatea <...> pentru că jugul editorial devine prea greu». Hanațki s-a plâns de neînțelegere din partea autorităților, lipsă de fonduri, număr limitat al personalului redacției. În ciuda acestei situații nefericite, până în 1865, a rămas pe postul de redactor al ziarului regional. Mai mult ca atât, în 1862, sub conducerea sa, a fost publicată prima sa lucrare «Pamyatnaya kniga Bessarabskoy oblasti» («Carte memorială a regiunii basarabene») ¹², pentru care C. Hanațki a primit mulțumiri din partea conducerii guberniei” [5, p. 44-45].

Din biografia lui C. Hanațki se știe că în 1866 s-a transferat cu serviciul în provincia Taurida, unde a ocupat postul de secretar al comitetului local de statistică [6, p. 227]. În 1874, a fost transferat în provincia Herson, unde ocupa postul de funcționar cu misiuni speciale pe lângă guvernator, funcționar al comitetului statistic și redactorul părții neoficiale a ziarului „Khersonskiy gubernskiy vedomosti” („Ziarul regional din Herson”). La sfârșitul anului 1881, s-a retras și s-a stabilit la Odessa, unde a trăit ultimii ani din viață. În 1889, C. Hanațki se stinge din viață la vârsta de 63 de ani [6, p. 228; 8].

Nu se poate spune că, în afară de istoricul literar și pușkinistul Boris Trubețkoy, precum și cercetătorii - filologi pe care i-am enumerat mai sus, istoricii nu știau despre Constantin Hanațki și nu cunoșteau opera sa „Țigani”. Ei, și în primul rând, Capitolina Krițjanovskaia, deja la începutul anilor 60 ai secolului trecut, l-au menționat în lucrările lor. Și cel mai adesea – lucrarea „Țigani” [11].

Eseul lui Constantin Hanațki poate fi împărțit în mai multe părți. În prima parte, autorul oferă o relatare detaliată a istoriei țiganilor, cu trimiteri către surse autoritare, ceea ce sugerează că este scris într-o

manieră științifică. Desigur, Hanațki, ca jurnalist, redactor al revistei, în această parte a lucrării sale trece adesea de la un stil științific strict la prezentare științifico-populară.

„În familia europeană a apărut brusc, la un moment dat, un popor, despre care nimeni nu știa nimic, de unde venea, unde și de ce mergea – oameni, după tipul, caracterul, obiceiurile lor, extrem de interesanți și minunați” – așa, spectaculos, începe povestea sa despre țigani C. Hanațki [11, p. 1].

În continuare, autorul eseului științific și ni se pare, că acesta este un eseu științific, deoarece materialul prezentat este susținut de note explicative, trimiteri și comentarii, pe care autorul le „coboară la subsolul” paginii, oferă o descriere psihologică generală a poporului țigan, subliniind calitățile sale pacifiste: „Acest popor, aproape în stare sălbatică, a apărut aproape pe neașteptate în diferite locuri ale continentului nostru, fără niciun gând de cucerire, fără dorința de a obține locuințe și cetățenie; nu s-a gândit să stăpânească, dar era, de asemenea, departe de ideea de a se supune oricui; el nu voia să ofere nimănui nimic din el, dar nici nu căuta onoarea de a fi acceptat într-o familie, care-i era străină și să-i împărtășească durerea și fericirea” [11, p. 1].

Printre principalele caracteristici ale țiganilor, definite de C. Hanațki, sunt următoarele:

– „Acest popor nu a avut sau nu a vrut să aibă trecut, se pare că nu s-a interesat de-o speranță sau viitor”.

– „A renunțat de bună voie la toate beneficiile și faptele bune ale colonizării, pentru a nu-și pierde caracterul, a nu se contopi cu alte popoare.”

– „Acest popor nu era ca niciunul dintre popoarele care locuiau în Europa”.

– „Fără o patrie, o bucată de pământ, pe care ar putea să o numească a sa, fără să recunoască vreă credință, fără să-și cunoască istoria, legile, acest popor trăia pretutindeni la fel, fără să se supună voinței nimănui, nu cerea milă și nu se temea de persecuții, atât de groaznice și inumane”.

– „După ce s-a împărțit în părți sau tabere, acest popor a mers înainte fără ghid și busolă, neștiind nici locurile, nici țara, nu se gândea la ce îl aștepta înainte”.

– „Acest popor ar putea fi asemănat cu păsările care își fac cuiburile în crăpăturile stâncilor, pe prăgurile inaccesibile, zburând în țări necunoscute, ne cerând nimic altceva decât aer și libertate și îndurând greu colivia de aur.”

– „Fără să știe de unde a venit, unde se îndreaptă, când și unde va fi la limita rătăcirii sale, ne păstrând nicio singură legendă despre sine, nu și-a impus genealogia nimănui, nu a pretins că este urmaș a vre-

nui popor istoric, ignorând numărătoarea timpului, ignorând regulile în viață, păstrând o dogmă pentru sine – o superstiție brută, obiceiuri sălbatice care înlocuiesc legea, trăind în sărăcie permanentă, zdrențe, dispreț profund și umilire – spun că acest popor nu a vrut să schimbe pe nimic corturile lor și cu ele plăcerile sălbatice, inaccesibile oamenilor civilizați, zdrențele, foamea, nevoile și libertatea lor” [11].

Bineînțeles, vorbind despre situația țiganilor în Europa, când la sfârșitul sec. al XIV-lea, au apărut „cavalerii desculți și zdrențuiți, cu pielea întunecată, cu părul creț, îndrăzneți în a-și etala zdrențele și nuditatea”, C. Hanațki atrage atenția cititorului că situația țiganilor în bazinul dunărean era mai rea ca oriunde. Aici au fost supuși sclaviei umiltoare, supuși persecuției „ca fiarele sălbatice”, au devenit parii ai societății.

Astăzi, se știe cu siguranță de ce țiganii, împraștiați în Europa, au primit scrisori de protecție în unele țări, ceea ce le-a permis să trăiască la periferia orașului și să se angajeze în meseriile lor. O versiune este că țiganii au susținut că au fost persecutați pentru lipsa lor de credință, respingerea creștinismului, din cauza apropierea lor de științele oculte și practicile vrăjitoriei.

C. Hanațki susține că, mutându-se dintr-un loc în altul, „neamul țigănesc” n-a recunoscut conducători, nu avea patrie, nici credință, nici lege. Trăind în prezent, fără griji de viitor. La prima lor apariție în Europa, țiganii nu au ascuns faptul că își prețuiesc libertatea mai presus de toate, dezvoltându-și astfel setea pentru aceasta.

Mai mult de atât, C. Hanațki nu numai că dă o caracteristică antropologică a țiganilor, ci se referă și la concepte precum caracterul național și mentalitatea.

O altă trăsătură interesantă a caracterului național al țiganilor este dezvoltată de C. Hanațki. El scrie: „Surprinși și neglijând vanitatea, lăcomia și frivolitatea, iluziile, neputința, viclenia, lașitatea, sclavia, țiganii nu permit prezența oricărei alte virtuți în imaginația lor, care ar fi mai pură și mai înaltă decât a lor, și necomplicată <...>. Acest comunism este capabil să se înrădăcească numai la oamenii care evită în mod arbitrar orice apropiere de civilizație, la cei care au crescut departe de relațiile publice”. Hanațki numește această trăsătură a caracterului țiganilor „respingere a instinctului social” [11, p. 5].

Constantin Hanațki, nu o dată și în mai multe locuri, menționează așa-numitele vicii ale țiganilor, printre vagabondaj, cerșetorie, furt, vorbind despre „beție și desfrâu”. Mai mult, el enumeră aceste vicii odată cu asemenea activități ale romilor, cum ar fi: „cântarea, muzica, dansul sălbatic, până la epuizare,

voioșia, beția, în care țiganul vede culmea plăcerii sale, apoi desfrâu, greu de imaginat”.

Credem că, descrierea nesăbuită a poporului rom ca bețiv și înecat în desfrâu a fost făcută de C. Hanațki oarecum nechibzuit și în favoarea „modei” de atunci „de a atârna anumite etichete” pe un popor sau altul. Cu atât mai mult că autorul eseurilor nici măcar nu încearcă să ascundă atitudinea sa arrogantă, imperială față de „tribul sălbatic”.

Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că, în mai multe privințe, caracteristicile date de C. Hanațki mărturisesc încercarea autorului de a înțelege profund subiectul prezentat, cu argumente și raționamente ale afirmațiilor sale. De exemplu, dragostea nu numai pentru libertate, ci și pentru natură, este explicată de C. Hanațki prin apartenența originală a romilor la triburi, în care închinarea necondiționată naturii este echivalată cu păgânismul.

În continuare, C. Hanațki vorbește despre acei pe care viața nomadă, cotidianitatea, obiceiurile, caracterul, abilitățile, iubirea arzătoare și pasiunea de libertate, energia și voința, i-a inspirat să creeze astfel de tipuri și personaje a țiganilor și țigăncilor, într-o formă poetică ce a uimit societatea europeană. Printre care: „Țigăncușa” lui Cervantes, Esmeralda lui Victor Hugo, Zemfira lui Pușkin, Preciosa lui Weber etc.

În plus, C. Hanațki în lucrarea sa citează un extras din poemul „Trei Boemi” de Lenau („Trois Bohémiens”), menționează pe Jacques Callot (1592–1635) – marele scriitor și gravor francez, autorul seriei „Țigani”. Gravurile sale sunt considerate primele imagini ale țiganilor din Europa sec. al XVII-lea.

O parte importantă a eseului este secțiunea referitoare la problema etnogenezei țiganilor. O scurtă trecere în revistă, menționarea și evaluarea contribuției la elaborarea acestui subiect de către istoricii cu renume și romologii Heinrich Grellman (istoric, filolog, etnograf, unul dintre primii europeni care a scris despre țigani) și George Borrow (scriitor și călător englez, care, pentru a cunoaște mai bine țiganii, a trăit în tabără), confirmă competența și buna pregătire profesională a lui C. Hanațki.

Originea țiganilor, în multe privințe – trib misterios, mai ales în Evul Mediu târziu în Europa, a fost mult timp învăluită în mister. La sfârșitul sec. al XVIII-lea, doar datorită succesului cunoașterii sanscritei și a limbilor hinduse moderne au început să apară primele informații despre originea țiganilor.

În 1783, profesorul german Heinrich Grellman, pentru prima dată, bazându-se pe o comparație a trăsăturilor fizice și mai ales lingvistice ale țiganilor cu cele ale triburilor Sudra din India, a reușit să demonstreze faptul că țiganii sunt de origine indiană.

Nu putem decât să presupunem că atunci când C. Hanațki a scris lucrarea „Țigani” (1866), autorul se familiarizase cu cercetarea predecesorilor săi care au manifestat interes pentru „tribul misterios”. La acea vreme, au fost traduse și publicate în limba rusă lucrările istoricului și etnografului polonez I. Daniłowici (1826)¹³, lucrarea scriitorului român M. Kogălniceanu (1838)². Lucrările istoricilor S. Palauzov (1859)¹⁴, A. Zaściuk (1862)¹⁵, precum și articolul lui statisticului A. Egunov (1864)¹⁶ erau accesibile în limba rusă. Fiecare din această lucrare avea pagini întregi destinate trăsăturilor și modului de viață a Țiganilor basarabeni.

În ciuda acestor lucrări opera lui C. Hanațki rămâne a fi o lucrare originală, importanța căreia o putem aprecia astăzi.

Lucrările citate în text, în baza cărora să fac aprecieri și discursuri de către Constantin Hanațki dau drept dovadă că avem de afaceră cu un specialist romolog timpuriu, opera căruia a intrat în analele studiilor romologice.

În a doua parte a lucrării sale, C. Hanațki face o încercare de fundamentare a tuturor teoriilor și versiunilor istorice și lingvistice care existau la acea vreme, precum și a studiilor privind originea Țiganilor și așezarea lor în Europa. În prima parte își putea permite să compare viața în tabără a lui Jacques Callot și J. Borrow¹⁷, ambii, nefiind etnici Țigani, unul în Franța, celălalt în Anglia, călătorind prin orașe și țări. Ca rezultat a acestei vieți nomade au apărut gravurile remarcabile ale lui Jacques Callot și lucrările lui J. Borrow, care a relatat pentru prima dată cititorului european despre tradițiile și obiceiurile Țiganilor.

Componenta științifică a celei de-a doua părți a eseurilor „Țigani” de Hanațki este susținută de referințe directe și indirecte la:

- informații din lucrările lui Herodot;
- cronici europene din sec. al XIV-lea;
- Atlas de géographie ancienne suivi d'un tableau général ou précis chronologique des principaux événements depuis la création jusqu'à J. Christ. A. Paris, M.D.C.C.L.X.X.II.¹⁸;
- Muratori¹⁹ (Louis Antoine du XVIII siècle. Antiquitates italicae medii oevi). Milano, 1723–51;
- caracteristicile triburilor după Plutarh;
- La Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyage et notices historiques, par Édouard Thouvenel²⁰ (1840);
- raționamente despre „boemi” a istoricului german Thomasius²¹.

Istoricul Tomasius este de părere că Țigani pretind a provine din Egiptul de jos, pentru că sunt un popor cinstit și glorios. C. Hanațki a considerat

această afirmație naivă, deși a recunoscut că istoricul Andre, precum și istoricii Krants²², Aventin²³ și Munster²⁴, au aderat la această categorie (idei naive despre originea Țiganilor) [11, p. 28].

Iată detaliile, explicațiile referitoare la istoricii Evului Mediu pe care le oferă Hanațki:

- Thomasius – „Eodem anno 1433 venerunt ad terram nostram quidam de populo ciganorum, qui dicebant se esse de Aegypto” Cron. bavar. Pag. 112. [din lat. În același an 1433, Țigani au venit pe meleagurile noastre, spunând că sunt din Egipt. Din Cronica bavareză, p. 112].
- Kranz este un celebru cronicar german din sec. al XV-lea [autorul cărții] Vandalia, sive Historia vandalorum. Francfort 1575 [în text].
- Aventin – Aventin Histoire de la Bavière [autor al istoriei bavareze].
- Münster-Sebastian, savant evreu care a acceptat ulterior mărturisirea lui Luther [11, p. 28].

Literatură studiată în franceză, germană, engleză, cunoștințe de limbă latină, stil de prezentare, aparate de referință utilizate, toate sugerează că C. Hanațki a fost o persoană destul de instruită, un istoric profesionist, capabil să se angajeze în polemici cu autorități cunoscute, apărându-și punctul de vedere asupra aspectelor importante din cadrul temei de cercetare.

După o astfel de reprezentare, C. Hanațki afirmă cu toată fermitatea, că din toate lucrările scrise la acea vreme despre romi, preferă studiul lui Grelman, pe care îl numește „o colecție elementară de informații despre romi, cea mai autentică și credibilă, un gen de compendium ciganorum, întrucât Grelman și-a încheiat concluziile despre Țigani după o cercetare îndelungată, o activitate științifică asiduă”²⁵ [11, p. 30].

Desemnată condiționat de noi a treia parte a lucrării, povestește despre situația Țiganilor din principatele dunărene, care, potrivit lui Hanațki, erau aproximativ 200 de mii de nomazi.

În această secțiune, Hanațki oferă descrieri ale Țiganilor din opera lui S. N. Palauzov²⁶, se referă la lucrarea „Nouvelles recherches sur l'apparition et la dispersion des Bohémiens en Europe” de arhivistul și etnograful francez Paul Bayard²⁷. Tema principală a acestei secțiuni este situația dificilă, umilitoare a Țiganilor basarabeni.

În articolul său „Din istoria Țiganilor șerbi din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea”, angajata arhivelor de stat a Moldovei K. Krîjanovskaya se referă adesea la opera „Țigani” lui C. Hanațki. Opera lui Krîjanovskaya este până în prezent unul din-

tre cele mai importante studii bazate pe materiale de arhivă, care evidențiază situația țăganilor iobagi din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea, arată rolul lor în economia moșierească și formele de luptă a țăganilor iobagi. Fiind una dintre puținele în acest domeniu, lucrarea arată de ce numeroasele măsuri ale guvernului țarist de a atașa țăganii pe pământ nu au dus la rezultate tangibile. Și ca urmare, de ce țăganii au fost lăsați singuri mult timp și au dus un stil de viață destul de liber.

Referindu-se la C. Hanațki, K. Krijanovskaya susține că, în timpul înrobirii țăganilor din Basarabia, moșierii se plâneau că țăganii sunt incapabili și nu doresc să se angajeze în agricultură, și citează o serie de subiecte despre țăgani, inclusiv un articol de Hanațki²⁸.

Cu toate acestea ea remarcă: „Intenția autorilor de a afirma că țăganii iobagi nu au fost angajați în agricultură²⁹, este respinsă de informațiile statistice ale rapoartelor transmise guvernatorului basarabean și de datele recensământului. De exemplu, conform datelor din 1829, erau 4013 de țăgani care lucrau la moșieri, «stabiliți sau angajați în prelucrarea pământului» – 3964 de suflete, nomazi – 4070 de țăgani iobagi³⁰ [7, p. 226].

K. Krijanovskaya afirmă că, datorită dezvoltării slabe a meșteșugăritului în rândul țăranimii Basarabiei în ansamblu în prima jumătate a sec. al XIX-lea, s-au creat condiții favorabile pentru activitățile meșteșugărești ale romilor. Și ca argument, ea citează caracterizarea activităților țăganilor din Basarabia date de C. Hanațki: „...Țiganii sunt necesari moldovenilor la fiecare pas. Fie pentru a face un plug, o boroană, pentru a potcovi un cal, fie că moldoveanul dorește să se distreze cu muzica, să asculte legende – totul se leagă de țăgani, deoarece ei, țăganii, sunt singurii muzicieni și rapsozi din Basarabia” [7, p. 228].

Faptul că țăganii liberi au trăit puțin mai ușor decât cei iobagi este remarcat de K. Krijanovskaya, citând-ul pe C. Hanațki: „niciun proprietar nu miza pe țăganul său iobăg în gospodăria sa, <...> nici unul nu voia să-și atașeze țăganul de pământ. Mulți dintre proprietari nu și-au văzut țăganii iobagi toată viața” [7, p. 230].

Un alt cercetător din Republica Moldova, Dinu Poștarencu, doctor în istorie, atrage atenția cititorului la pasajele din lucrarea lui C. Hanațki, dedicându-i un paragraf în articolul său, referindu-se mai mult la cum descrie autorul modul de viață al țăganilor din Principatele Române, oprindu-se asupra dezrobirii țăganilor în Țara Românească și în Basarabia. Un fapt descris de Hanațki, e vorba despre acțiunea dezrobirii țăganilor inițiată în Țara Românească prin actul semnat în 1836 de către domnitorul Alexandru

Ghica, care îl semnaleză și cercetătorul, merită să-l cităm și noi: „În semn de recunoștință pentru aceasta, țăganii i-au eternizat numele lui Alexandru Ghica în cântec, care poate fi auzit pretutindeni și în Basarabia³² [4, p. 52].

Operele lui Hanațki erau cunoscute și în afara Imperiului Rus, despre ce ne dovedește următorul fapt. George Fraser Black (1866–1948), un cunoscut bibliotecar american, istoric și lingvist de origine scoțiană, care a lucrat la Biblioteca Publică din New York mai bine de trei decenii, autorul mai multor cărți despre cultura și antroponomia scoțiană, romi și vrăjitorie este unul dintre primii care a editat o colecție bibliografică pe tematica romologică, așa zisă „Bibliografie țăgânească” (1909), în care a inclus articolele și eseurile lui Constantin Hanațki.

În prezent se cunoaște că țăganii care s-au stabilit în Europa și dincolo de granițele sale, s-au schimbat foarte mult. Acesta nu mai este tribul despre care a scris C. Hanațki, că în timpul șederii sale de patru secole în Europa, acesta nu s-a schimbat mult, rămânând într-o stare pe jumătate sălbatică, neacceptând civilizația și beneficiile sale, instalându-și corturile în mijlocul câmpului, departe de alte locuințe, de parcă din frică de a se îndatora.

În concluzie, afirmăm că multe dintre problemele ridicate de C. Hanațki în carte continuă să rămână nesoluționate. Pe de altă parte, recomandările lui C. Hanațki privind problemele de integrare a romilor în societate sunt soluționate astăzi cu succes.

Astfel, C. Hanațki scrie: „Lucru ciudat! în timp ce Roma a trimis hoarde de misionari în cele mai îndepărtate țări, <...> în acest timp Roma apostolică, catolică nu a trimis nici un preot sau propovăduitor țăganilor pentru a-i converti pe țăranii bisericii” [11, p. 13].

„În loc de această misiune salvatoare, s-a hotărât, în numele aceleiași dragoste pentru umanitate, să se folosească de tortură, persecuție, ruguri – unelte, la care au recurs majoritatea adeptilor răspândirii credinței creștine” [11, p. 14].

Ce cale de ieșire din această situație vede Constantin Hanațki? „Până când nu vor apare adeptii lui Borrow, care în dialectul nativ al țăganilor le vor arăta toate dezavantajele unei vieți nomade, semi-sălbatică; atâta timp cât există în Europa legi numai pentru țăgani, țăganii vor rămâne țăgani din cap până la picioare și vor sta în afara oricărei legi. Sedentarizarea, agricultura, angajarea în industrie, dar industrie cinstită, trezirea din această libertate sălbatică și nelimitată, ce încalcă drepturile personale și de proprietate ale celorlalți – de asta au nevoie țăganii la început, chiar dacă este împotriva voinței și dorinței lor” [11, p. 15].

De fapt, acestea sunt măsurile care sunt utilizate astăzi în mod universal pentru socializarea populației de etnie romă. Mediatorii dintre autorități și populația romă sunt mențiți să asigure, în același timp, păstrarea confidențialității complete, soluționarea pașnică a disputelor și conflictelor civile, să asiste la stabilirea comunicării între părți. După cum vedem, C. Hanațki s-a gândit deja la problemele care continuă să fie relevante în societatea noastră.

Constantin Hanațki încheie eseuul „Țigani” cu o „Legendă despre dragostea nefericită” între o fată orfană de proveniență țigănească și un tânăr dintr-o familie bogată. Diferențele sociale nu le-au permis să fie împreună și repetând soarta lui Romeo și Julieta lui Shakesper ei au pus capătul zilelor vieții sale aruncându-se împreună în gol de pe o stâncă. Realizând proiectul de editare a basmelor rome din Republica Moldova în anul 2010–2011 am inclus și această frumoasă legendă în contextul volumului din următoarele considerente. Fiind publicată pentru prima dată în anii 60 ai secolului al XIX-lea legenda rămâne una dintre primele legende (basme) țigănești atestate în forma scrisă în Basarabia. Pe Constantin Hanațki în acest context îl putem numi primul folclorist-romolog, care a descoperit și a publicat această legendă țigănească.

În afara contextului acestui articol rămân încă multe probleme ridicate de C. Hanațki în eseuul „Țigani” și în numeroase articole publicate în timpul șederii sale în Basarabia. Toate materialele, rapoartele, notele de călătorie și eseurile acestui cercetător, istoric și etnograf dedicat au nevoie de o analiză științifică. Sperăm că opera „Țigani” de C. Hanațki va face obiectul atenției oamenilor de știință, a cercetătorilor, doctoranzilor și studenților.

Note

- 1 Kogalnitchan M. Esquisse sur l'histoire, les moeurs, et la langue des cigains. Berlin: Librairie de V. Behr, 1837.
- 2 Когалничан М. Очерк истории, нравов и языка цыган. Северная пчела. СПб., 1838, № 75, 77.
- 3 Kogalnitchan M. de. Skizze einer Geschichte der Zigeuner, ihres Sitten und ichres Sprache. Stuttgart, 1840.
- 4 Когăлницеану М. Schiță despre Țigani. Traducere de Gh. Ghibanescu. Iasi: Tipografia „Dacia”, P. Iliescu & D. Grossu, 1900.
- 5 Grellmann M. Disertation of the Gypsies. London, 1787; Grellmann M. Disertation of the Gypsies. London, 1807.
- 6 Vezi și: Бобков В. В. Статистики Таврической губернии (XIX – начало XX века). Библиографический указатель / под ред. А. А. Непомнящего; Тавр. нац. ун-т им. В. И. Вернадского. Симферополь, 2004. 302 с.; Бобков В. В. К истории земско-статистических исследований в Таврической губернии, 1884–1889.

In: Культура народов Причерноморья, 2003, № 46, с. 122-127; Бобков В. В. Документы о деятельности сотрудников статистических комитетов Таврической губернии в XIX – начале XX века как исторический источник. In: Архивознавство. Археография. Джерелознавство: Міжвідомчий зб. наук. праць. Вип. 1: Архів та особа. Київ., 1999, с. 238-245 и др.

- 7 Vasiliu Malanețchi, director general al Muzeului Național de Literatură Mihail Kogălniceanu.
- 8 К. Х. «Кирджали». In: Бессарабские областные ведомости, 1862, № 2, с. 7.
- 9 Zotov V. Istoria vseмирnoi literatury. T. III, 1881, s. 583.
- 10 Lucrări ale lui C. Hanațki, scrise în timpul șederii sale în Basarabia: О табачной промышленности в Сорокском уезде; Шабский Вознесенский монастырь; Сельская полицейская власть в Бессарабии; Об уездном чиновничестве; 8. О виноделии в г. Сороках; Гиржавский монастырь; Табачная промышленность в Бессарабии; Селение Куничи; Очерки нравов, обычаев и быта молдаван; Очерки Бессарабии: Помана, обычаи над умершими, предрассудки и поверья у молдаван; Тунсул; Бендеры; Народная легенда; Цыгане; Черты из жизни и быта молдаван в Бессарабии; Айра-Альдриддж; Краткий взгляд на древнейшую историю Румынии; Краткий взгляд на древнейшую историю болгарского народа; Местные известия; Несколько слов о цехах; По пути от Кишинева до Одессы; Город Бельцы Бессарабской области; Город Сороки и происхождение его названия и др. [1].
- 11 Институт российской литературы РАН, рукописный архив № 7583. Цит. по: [5].
- 12 Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год, изданная по распоряжению г. начальника области, в редакции Бессарабский областных ведомостей. Кишинев, 1862. II. 272 с.
- 13 Данилович И. Историческое и этнографическое исследование цыган. In: Северный архив. СПб., 1826, ч. 19, № 1, с. 64-79; № 2, с. 180-195; № 3, с. 276-290; № 4, с. 384-403; № 5, с. 73-86; № 6, с. 184-208.
- 14 Палаузов С. Н. Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-политическом отношении. СПб.: В типографии И. И. Глазунова, 1859.
- 15 Защук А. Цыгане. In: Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. СПб., 1862, с. 174-180.
- 16 Егунов А. О цыганах в Бессарабии. In: Записки Бессарабского областного статистического комитета. Т. 1. Кишинев, 1864, с. 115-116.
- 17 Borrow G. H. The Zincali. Lnd., 1841.
- 18 Атлас древней географии, сопровождаемый общей таблицей древней истории, как священной, так и светской, или точным хронологическим списком основных событий от творения до Иисуса Христа. Paris, Desnos, 1772.
- 19 Муратори (Луи-Антон Muratori, 1672–1750) – историк, cleric, bibliotecar la biblioteca din Mi-

- lano, autorul «Archivio Estense», «Anecdota latina», «Anecdota graeca». Lucrările sale despre istoria religiei sunt deosebit de valoroase. Vezi și: <https://www.britannica.com/biography/Lodovico-Antonio-Muratori> (vizitat 12.03.2020).
- ²⁰ Edouard Thouvenel, ambasadorul Franței la Constantinopol în 1856. In: Scifos E.-T. Documente referitoare la Basarabia în arhiva de politică externă de la Paris (1856–1857). In: Tyragetia. Vol. XI (XXVI), nr. 2, 2017, pp. 130-136.
- ²¹ Tomasius – istoric teolog. Despre el vezi: Беркхоф Л. История дохристианских доктрин. In: <https://www.reformed.org.ua/2/295/2/Berkhof> (vizitat 14.04.2020).
- ²² Albert Krantz (1448–1517) – teolog, istoric și diplomat german, unul din cei mai populari scriitori umaniști ai secolelor XV–XVI, autor a numeroase opere fundamentale. In: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd118777939.html#ndbcontent> (vizitat 14.04.2020).
- ²³ Ioannes Aventinus (1477–1534) – umanist, istoric, filolog, teoretician muzical german. In: http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Johann_Aventin/text.phtml?id=1666 (vizitat 14.04.2020).
- ²⁴ Sebastian Münster, 1489–1552) – Savant german, franciscan din epoca Renașterii; ebraist și cosmograf. El a contribuit la răspândirea cunoștințelor limbii evreiești între savanții creștini și la studiul acesteia ca știință aparte la universitățile germane. In: http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Seb_Muenster/text.phtml?id=1497 (vizitat 14.04.2020).
- ²⁵ Historischer Versuch über die Zigeuner. 1781. Grelman. [În lucrarea lui C. Hanațki]
- ²⁶ Румынские господарства Валахия и Молдавия, соч. С. Палаузова. 1858 г. [În lucrarea lui C. Hanațki].
- ²⁷ Nouvelles recherches sur l'apparition et la dispersion des Bohémiens en Europe / par Paul Bataillard. Date de l'édition originale, 1849.
- ²⁸ «О крепостных цыганах». In: Журнал общепользных сведений. 1858, № 7, с. 242-243; К. Ханацкий. Письма из Бессарабии. In: Бессарабские областные ведомости, 1861, № 20-21; Бессарабские цыгане и молдаване. In: Московские ведомости, 1864, № 153. Citat după: Крыжановская К. [7, s. 224].
- ²⁹ Vezi și: Защук. А. Материалы для географии и статистики России. СПб., 1862, с. 177.
- ³⁰ Ханацкий К. Письма из Бессарабии. In: Бессарабские областные ведомости, 1861, № 20-22.
- ³¹ Ibidem.
- ³² Citat după: [11, p. 71].
- ³³ Informația despre lucrările lui C. Hanațki în bibliografia lui G. F. Black este prezentată pe p. 62 în felul următor: Kh. (K.). Tzygane (Bessarabskie Oblastnye Vyedomosti, nos. 8, 9, 34-36, 38-41, 43-50, 52 of 1865; nos. 1-3 of 1866. Kishinev, 1865, 1866). Otryvok iz stati o Tzyganakh (Bessarabskie Oblastnye Vyedomosti. no. 9. Kishinev, 1864). *On history of the Gypsies. Khanatzkie (K.) Izsluyedovanie o Tzyganakh, nakhoityashchikhsya v Pridunaiskikh knyazhestvakh i Bessarabie (Bessarabskie Oblastnye Vyedomosti, no. 46. Kishinev, 1861). *Account of Gypsies in Bessarabia, etc. Pismo iz Bessarabie (O Kryepostnom soslovii Tzygan) (Bessarabskie Vyedomosti. 1861, no. 20-22). *A Letter from Bessarabia. The Gypsies as slaves. In: Black, George Fraser. A Gypsy bibliography, Provisional issue. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1909. 139 p. [ed. a II-a: London, 1914. 226 p.].

Referințe bibliografice / References

1. Ciocanu V. Chișinău și Odesa (Din istoria relațiilor culturale în secolul XIX). In: Limba și literatura moldovenească, 1982, nr. 2, pp. 3-9.
2. Malanețchi V. Rezolvarea unei criptograme: Constantin Hanațki (certitudini și ipoteze pe marginea unei scrisori inedite): [scrisoare adresată prințului S. M. Voronțov]. In: BiblioPolis. Vol. 16, nr. 4, 2005, pp. 45-47.
3. Matcovschi A. Prezențe moldovenești în publicațiile ruse din anii 1880–1905. Chișinău: Știința, 1976. 217 p.
4. Poștarenco D. Aspecte demografice referitoare la țigăni din Basarabia (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea). In: Interstitio. East European Review of Historical and Cultural Anthropology. Vol. II, nr. 2 (4). December, 2010, pp. 51-83.
5. Бобков В. В. До біографії К. В. Ханацького: За матеріалами архівів Санкт-Петербургу та Сімферополя. In: Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник, вип. 1. Дніпропетровськ, 2004, с. 44-48. / Bobkov V. V. Do biohrafii K. V. Khanats'koho: Za materialamy arkhiviv Sankt-Peterburhu ta Simferopolya. In: Istoriya i kul'tura Prydniprov'ya. Nevidomi ta malovidomi storinky: Naukovyy shchorichnyk, vyp. 1. Dnipropetrovs'k, 2004, s. 44-48.
6. Бобков В. Из истории краеведческих исследований на юге Украины по данным архивов Санкт-Петербурга и Симферополя. In: Студії з архівної справи та документознавства: систематичний показчик змісту. Т. 10, 2003, с. 226-229. / Bobkov V. Yz ystoyuy kraevedcheskykh yssledovanyu na yuhe Ukraynu po dannym arkhyvov Sankt-Peterburha y Symferopolya. In: Studiyi z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva: systematychnyu pokazhchyk zmistu. T. 10, 2003, s. 226-229.
7. Крыжановская К. Из истории крепостных цыган Бессарабии в первой половине XIX века. In: Труды центрального государственного архива МССР. Т. 1. Кишинев, 1962. 221 с. / Kryzhanovskaya K. Iz istorii krepostnykh tsygan Bessarabii v pervoy polovine XIX veka. In: Trudy tsentral'nogo gosudarstvennogo arkhiva MSSR. T. 1. Kishinev, 1962. 221 s.
8. К. В. Ханацкий: Некролог. In: Одесский вестник, 1889, 17 июля. / K. V. Khanatskiy: Nekrolog. In: Odesskiy vestnik, 1889, 17 iyulya.
9. Румянцев Е. А. Александр Николаевич Егунов. / Rumyantsev Ye. A. Aleksandr Nikolayevich Yegunov. In: <http://www.bessarabia.ru/egunov.htm> (vizitat 07.04.2020).

10. Трубецкой Б. А. Пушкин в Молдавии. Из истории «молдавской пушкинианы». Кишинев: Литература артистикэ, 1990. 477 с. / Trubetskoy B. A. Pushkin v Moldavii. Iz istorii «moldavskoy pushkiniany». Kishinev: Literatura artistike, 1990. 477 s.
11. Ханацкий К. В. Цыгане. Оттиски из Бессарабских Областных Ведомостей с № 33–52 за 1865 год и № 1–3 за 1866 г. Кишинев: печ. в тип. област. правления, 1866. 100 с. / Khanatskiy K. V. Tsygane. Ottiski iz Bessarabskikh Oblastnykh Vedomostey s № 33–52 za 1865 god i № 1–3 za 1866 g. Kishinev: pech. v tip. oblast. pravleniya, 1866. 100 s.

Svetlana Procop (Chișinău, Republica Moldova). Doctor în filologie, conferențiar, Centrul de Etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural.

Светлана Прокоп (Кишинев, Республика Молдова). Доктор филологии, конференциар, Центр этнологии, Институт культурного наследия.

Svetlana Procop (Chisinau, Republic of Moldova). PhD in Philology, Research Associate Professor, Center of Ethnology, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: svetlanaprocop@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6928-4828>